



MÄLARDALENS HÖGSKOLA

Institutionen för ekonomi och informatik
Institutionen för energiteknik
Box 883
721 23 VÄSTERÅS

Projektarbete i ekologisk
ekonomi/B-uppsats, 5 p

2000-04-27

STORA DAMMAR OCH MAKT

*-en studie om Vattenfalls agerande
i Theun Hinboun i Laos*

Författare: Caroline Dahlbom 780811
Maarit Nurkkala 730428

Handledare: Robert Hjalmarsson

Innehållsförteckning

1. INLEDNING	3
1.1 BAKGRUND.....	3
1.2 PROBLEM.....	3
1.3 SYFTE.....	3
1.4 AVGRÄNSNING.....	3
2. METOD	3
2.1 VETENSKAPLIGT PERSPEKTIV.....	3
2.2 VETENSKAPLIG METOD.....	4
2.3 VETENSKAPLIG ARBETSMETODIK.....	4
2.4 KÄLLKRITIK	4
3. TEORI	5
3.1 TEORETISK MODELL	5
3.2 MAKTRELATIONER.....	5
4. DAMMAR	7
4.1 HISTORIK KRING DAMMBYGGEN I S VERIGE FRAM TILL 1987	7
4.2 DEN AKTUELLA GLOBALA UTVECKLINGEN AV DAMMINDUSTRIN	8
5. FALLET THEUN HINBOUN I LAOS	10
5.1 GEOGRAFISKA FÖRHÅLLANDEN.....	10
5.2 POLITIK OCH EKONOMI.....	11
5.3 NAM THEUN HINBOUN	12
5.4 ÄGARFÖRHÅLLANDEN OCH FINANSIERING.....	13
5.5 TURERNA KRING MILJÖKONSEKVENSBESKRIVNINGARNA	15
5.6 SOCIALA OCH EKOLOGISKA KONSEKVENSER	16
5.6.1 <i>Theun-Kadings flodbassäng</i>	17
5.6.2 <i>Reservoarområdet</i>	18
5.6.3 <i>Nedströms i Hai-Hinbounområdet</i>	18
5.6.4 <i>Förflyttning eller omlokalisering?</i>	18
5.7 ERSÄTTNING OCH KOMPENSATIONER	19
6. ANALYS	20
6.1 MAKTPOSITIONER PÅ BESLUTSARENAN.....	20
6.2 TILLGÅNGAR, BEROENDE OCH MAKT	21
7. SLUTORD	23
LITTERATUR- OCH KÄLLFÖRTECKNING	25

1. Inledning

1.1 Bakgrund

När den svenska opinionen fick vattenkraftsutbyggnaden att avstanna i Sverige hittade dammindustrin nya marknader i den fattiga delen av världen. Svenska företag har i flera fall varit delaktiga i byggnationen av dammar i länder i Syd¹. För första gången i historien står nu ett svenskt företag som delägare till ett vattenkraftverk utanför Sverige, nämligen det statliga Vattenfall. Dammprojektet heter Theun Hinboun och finns i Laos. Samtidigt som dammen innebär en tillväxtfaktor för landet har kraftverket orsakat ekologisk och social förstörelse för lokalbefolkningen. Hur är det möjligt att genomföra ett sådant projekt? Fenomenet kan tolkas som ett maktförhållande mellan olika aktörer. Denna uppsats är ett försök till en sådan tolkning.

1.2 Problem

Hur ser Vattenfalls agerande ut avseende dammbygget Theun Hinboun i Laos ur ett maktperspektiv under tidsperioden 1992-2000?

1.3 Syfte

Vi kommer att analysera Vattenfalls inblandning i dammbygget Theun Hinboun och fokusera på hur företaget ur ett maktperspektiv har hanterat sin position framförallt gentemot regeringen och lokalbefolkningen i Laos. Vi utgår från ett ekologiskt ekonomiskt förhållningssätt vilket innebär att såväl ekonomiska som ekologiska och sociala faktorer belyses.

1.4 Avgränsning

Vi kommer inte att bedriva någon energipolitisk diskussion i den bemärkelsen att vi kommer jämföra vattenkraft med andra alternativa energikällor. Vi kommer heller inte jämföra dammindustrins utveckling och opinionen mot denna i Norden med den existerande i Laos även om det finns en del paralleller. Vår analys kommer att fokuseras på hur Vattenfall har agerat under projektets gång. Den centrala aktören i uppsatsen är Vattenfall men många andra aktörer är inblandade i detta projekt, till exempel NORAD (Norges biståndsorgan) och Asian Development Bank. Deras delaktighet kommer att beröras men inte vidare granskas.

2. Metod

2.1 Vetenskapligt perspektiv

Det finns huvudsakligen två inriktningar inom vetenskapsteorin. Den dominerande har varit positivismen som tar avstånd från faktorer som inte kan verifieras eller falsifieras, det vill säga subjektiva värderingar, metafysiska påståenden med mera. Något som kännetecknas av positivismen är tron på att det finns en objektiv sanning och att man kan nå fram till absolut säker kunskap. Kunskapen når man på två sätt, det vi kan iaktta med våra sinnen och det vi kan räkna ut med vår logik. Detta förutsätter att forskaren är objektiv och agerar som ett "tomt

¹ Syd är ett vedertaget begrepp inom miljö- och biståndsrelsen och betecknar länder i tredje världen.

blad” inför verkligheten. Detta är något som hermeneutiken ifrågasätter. Till skillnad från positivismen hävdar hermeneutiken att vi aldrig kan iaktta världen förutsättningslöst. Vår uppfattning av verkligheten präglas alltid av vår förförståelse som bland annat innefattar vårt språk och dess begrepp, våra trosuppfattningar samt personliga erfarenheter.²

I vår uppsats kommer vi att anta en hermeneutisk ansats. Det ter sig naturligt för oss att välja denna utgångspunkt av två anledningar. Dels för att uppsatsen berör ett ämnesområde där det inte finns någon objektiv sanning då det är möjligt att tolka dammfenomenet ur många olika aktörers perspektiv. Dels för att vi är medvetna om att vi själva som ekologiska ekonomer har en förförståelse av den komplexa och värdeladdade problematik som dammbyggen innebär.

2.2 Vetenskaplig metod

Vår uppsats kommer att byggas upp kring en fallstudie. Syftet med fallstudier är att utföra en studie av ett eller ett antal mindre objekt i vilken/vilka man utvecklar en helhetsförståelse för ett socialt system och de samband som finns inom systemet³. I vårt arbete fungerar fallet Theun Hinboun som en illustration av en större övergripande dammutveckling. Dock är det viktigt att iaktta en viss försiktighet när man drar slutsatser vid ett enstaka fall och undvika att göra allt för stora generaliseringar. Fallstudier kan användas i olika forskningssammanhang och kan inta en beskrivande, förklarande eller undersökande funktion⁴. Denna uppsats kommer att inta både en beskrivande och undersökande inriktning.

2.3 Vetenskaplig arbetsmetodik

Det finns inte mycket litteratur varken om dammindustrins utveckling i stort eller om vårt specifika fall om Theun Hinboun projektet. Vi har därför använt oss av rapporter och artiklar som vi fått tillgång till via Internet och databaser såsom ScienceDirect. Internetkällorna har bestått av miljöorganisationer som arbetar med dammfrågor, till exempel Naturskyddsföreningen och International Rivers Network. Utöver detta har vi i vår analys använt oss av litteratur som belyser maktperspektiv.

2.4 Källkritik

Vi är medvetna om att mycket av vårt källmaterial är färgat av författarnas värderingar. Vi intar därför ett kritiskt förhållningssätt till materialet i vår bearbetning och analys av det. Vi tvivlar dock inte på sanningshalten i deras uppgifter eftersom det är seriösa miljöorganisationer som publicerat materialet. Även när det gäller andra källor har vi använt oss av en kritisk granskning. Konkret innebär detta att vi ifrågasätter författarens bakgrund, referenser och avsikter med texten.

² Gilje och Grimen, 1992.

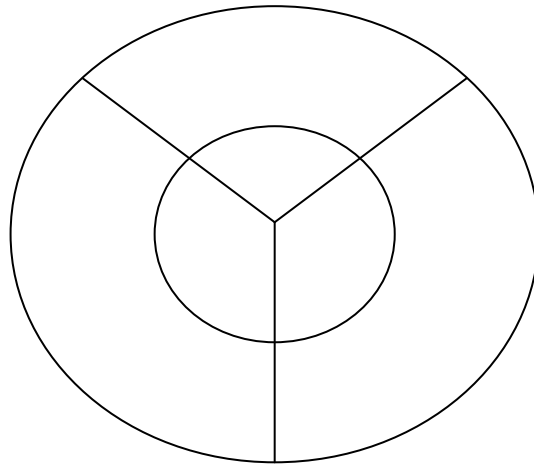
³ Wiedersheim-Paul, 1996, s. 6.

⁴ Halvorsen, 1992.

3. Teori

3.1 Teoretisk modell

I vår analys av maktförhållanden i fallet Theun Hinboun kommer vi delvis att använda en modell som belyser den arena på vilken beslut fattas. Arenan består av en inre och yttre del där de berörda parterna placeras ut. Gränserna mellan de olika delarna bör uppfattas som flytande vilket försvårar utplaceringen av aktörernas inbördes positioner. Dock är det aktörernas läge i förhållande till centrum som rangordnas och inte deras inbördes läge i sidled.⁵



Figur 3.1 Inre och yttre beslutsarena.
Källa: Bolin m fl, 1984.

För att en aktör ska kunna påverka utvecklingen av något specifikt är en placering i den inre beslutsarenan en nödvändighet. En placering i den yttre beslutsarenan innebär på samma sätt att aktören har små möjligheter att i någon större utsträckning kunna påverka i olika beslutssammanhang. En central position är svår att erhålla men relativt lätt att behålla.⁶

Modellen ger stort utrymme för egna tolkningar och kommer i denna uppsats att på ett förenklat sett visa hur vi författare har tolkat de berörda aktörernas maktposition i fallet. Vattenfalls agerande kommer att inta en central roll i analysen, detta behöver dock inte betyda att de även har en sådan position när det gäller maktförhållandena i modellen.

3.2 Maktrelationer

Det finns många betydelser och definitioner av begreppet makt. Man kan ha makt att göra något och makt över andra (för att få dem att göra något), makt att se till att något bestämt händer eller makt att förhindra att något sker. Kortfattat kan makt beskrivas som att någon har möjlighet att påverka en situation eller att få något att hända som har betydelse för individens eller gruppens intressen. För att någon ska kunna bruka makt måste vissa förutsättningar uppfyllas:

⁵ Bolin m fl, 1984.

⁶ Ibid.

- Makt är något som används i *relationer* mellan olika aktörer.
- Makt skapas av att aktörer är *beroende* av varandra.
- Makt uppstår när det är *konkurrens* om knappa resurser.
- Det blir nödvändigt att bruka makt endast om det finns *oenighet* mellan aktörer som är beroende av varandra.
- Graden av maktutövning bestäms av *hur viktig* saken anses vara.⁷

Makt kan ses som en bytesrelation mellan två eller flera aktörer. Utgångspunkten är att makt är något som man har i förhållande till andra. En aktör kan ha makt gentemot vissa individer eller grupper och samtidigt vara maktlös i förhållande till andra. Den som först utvecklade detta perspektiv, Emerson, säger att grundvalen för makt finns i andras beroende av en aktör⁸. För att kunna förstå makt blir därför beroende det centrala begreppet. Utifrån dessa aspekter kan tre antaganden formuleras om vilka förhållanden som bestämmer vem som får makt⁹:

1. En aktör (A) har makt över en annan aktör (B) i den utsträckning A har en nytthet som B vill ha.
2. Ju mer aktör B önskar sig den tillgång som aktör A har, desto större makt får A över B.
3. Ju svårare det är för aktör B att skaffa sig den nytthet som aktör A har kontroll över från annat håll, desto mer makt får A över B.¹⁰

Maktförhållanden ändras om en aktör blir mindre intresserad av den nytthet som någon annan besitter, eller om det går att skaffa sig nyttheten från annat håll.¹¹

Utöver att makt kan användas av en aktör när andra gör anspråk på dess tillgångar finns många andra former av makt, bland annat tillgång till och kontroll över dagordningar. Detta innebär att representanter för motstående intressen och uppfattningar hindras från att delta där viktiga beslut fattas. Dessa andra maktformer kommer vi inte att behandla i uppsatsen.¹²

Det är inte alltid makt har en negativ betydelse. När maktbruk uppfattas som riktigt av de som utsätts för den talar man om legitim makt eller auktoritet¹³. Enligt Barnards definition av auktoritet är det något som underordnade ger ledningen¹⁴. Barnard använder begreppet auktoritet för att beskriva förhållanden inom organisationer men vi anser att det är möjligt att använda begreppet i vår egen diskussion av relationerna mellan Vattenfall och andra aktörer i fallet Theun Hinboun.

⁷ Jacobsen och Thorsvik, 1998.

⁸ Emerson, 1962, i Jacobsen och Thorsvik, 1998.

⁹ Jacobsen och Thorsvik, 1998.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

¹³ Ibid.

¹⁴ Barnard, 1938, i Jacobsen och Thorsvik, 1998.

4. Dammar

4.1 Historik kring dammbyggen i Sverige fram till 1987

Vattenkraft är ingen modern företeelse. Före industrialiseringen var dess syfte främst att tillgodose människor med energi vid t ex framställning av järn och beredning av timmer. Det var först under 1800-talets sista decennier som storskaliga vattenkraftverk blev en realitet. Dock utgjorde den existerande vattenlagstiftningen vid denna tid ett hinder för en alltför omfattande utbyggnad. 1906 kom ett förslag om en ny vattenlag som åtföljdes av en hård politisk kamp mellan förespråkare för vattenkraft (ägare till kvarnar, sågverk och kraftproducenter) och dess motståndare (jordbrukare och fiskare). Förslaget lagstodades 1918 och blev något av en milstolpe i svensk dammbyggnadshistoria. Den nya lagen beredde vägen för en omfattande utbyggnad av vattenkraften i Sverige under de följande decennierna. Detta var möjligt på grund av avsaknaden av miljöhänsyn och ett främjande av de ekonomiska intressena av att utnyttja det strömmande vattnets kraft. Lagen var utformad på ett sätt som underlättade snarare än kontrollerade byggnationen av nya vattenkraftverk.¹⁵

Sveriges första stora vattenkraftsmagasin är Suorvadammen som byggdes 1919 i övre delen av Luleälven¹⁶. Den ansvariga exploitören för detta och många andra vattenkraftbyggen i Sverige var Statens Vattenfallsverk, som bildades 1909¹⁷. Syftet med dess upprättande var att exploatera tillgångarna på vattenkraft i landets älvar. Allt eftersom kom verket att dominera den svenska energimarknaden och heter idag Vattenfall AB efter en omstrukturering 1992¹⁸.

Tillväxten i den svenska tillverkningsindustrin under efterkrigstiden gjorde anspråk på allt större mängder elenergi. Detta ledde till att det under 1950- och 1960-talet byggdes ett stort antal vattenkraftverk. Samtidigt började röster höras emot vattenkraftverkens framfart. De som protesterade var människor med akademisk bakgrund i ledande samhällspositioner. Omsorgen berörde främst de estetiska värdena och inriktades speciellt på älvar i fjällområdena längst upp i norr. Efter omfattande diskussioner mellan Vattenfall och naturvårdens företrädare, där samer och lokalbefolkning inte var representerade, träffades en överenskommelse 1961 som fick namnet "Freden i Sarek". Avtalet gick ut på att om Vattenfall lämnade vissa områden i fred skulle naturvårdarna inte hindra vattenkraftutbyggnad i andra områden. Avtalet visade sig ha stor genomslagskraft och den fortsatta utbyggnaden löpte inom dess ramar.¹⁹

En av de älvar som inte omfattades av avtalet var Vindelälven, ett viktigt biflöde till Umeälven. Vattenfall presenterade 1962 storslagna planer på att bygga ut Vindelälven och inom några år hade en häftig debatt blossat upp som skulle göra utbyggnadsplanerna till en lokal politisk fråga i de berörda älvdalarna. Frågan om Vindelälven engagerade inte bara lokalbefolkningen utan hela Sverige. Riksdagen ställde sig negativ till en utbyggnad men överlät åt regeringen att avgöra frågan. Regeringens beslut kom 1970 och satte stopp för Vattenfalls planer för Vindelälven. Däremot fick bolaget i uppdrag att utreda möjligheterna att exploatera andra älvar istället. Frågan om Vindelälvens öde blev början på den moderna miljörelsen i Sverige vilken kom att omfatta även andra grupper än de mest privilegierade

¹⁵ Usher (red), 1997.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Vattenfall, 2000-03-21.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Usher (red), 1997.

inom samhället. Lokala aktionsgrupper bildades och kom att spela en viktig roll för motståndet mot nya kraftverk under 1970-talet. För att mer effektivt kunna motsätta sig Vattenfalls planer gick de olika aktionsgrupperna samman och bildade Älvräddarnas Samorganisation 1974. Deras gemensamma mål var att stoppa fortsatt exploatering av alla svenska älvar. Protesterna var framgångsrika och ledde i många fall till att planerade projekt inte blev av.²⁰

1977 antog riksdagen en fysisk riksplanering som hade föregåtts av två utredningar om älvarna i mellersta och norra Sverige. Trots att både miljövärden och älvarnas energipotential bedömdes fick ett antal älvar och vattendrag skyddsstatus genom denna plan, som dock inte var juridiskt bindande. Antalet skyddade älvar växte under följande år. Som en följd av miljörelsen och den allmänna opinionen ersattes 1983 den gamla Vattenlagen med en ny lag som betonade miljöhänsyn i större utsträckning. Det viktigaste åtagandet gjordes dock 1987 när Naturresurslagen NRL antogs. Genom denna lag förbjöds exploatering av älvar och biflöden som skyddats genom den tidigare riksplanen, bland annat de fyra stora orörda fjällälvarna Torne-, Kalix-, Pite- och Vindelälven. Förbudet omfattar såväl nybyggnationer som om- och tillbyggnader av befintliga dammar.²¹

4.2 Den aktuella globala utvecklingen av dammindustrin

Efter att hemmamarknaden för vattenkraft stängdes fick Vattenfall och andra svenska kraft- och byggbolag börja se sig om efter nya marknader utomlands. Denna utveckling är inte specifik för Sverige utan följer en internationell trend. Till exempel har motståndsrörelsen i USA satt stopp för utbyggnaden i landet. Företag som ABB, Skanska, NCC, Atlas Copco och Vattenfall är på olika sätt delaktiga i dammprojekt världen över, speciellt i länder i Syd²². De tre första företagen har stått för byggnationen av dammar medan Atlas Copco enbart har levererat utrustning till projekten²³. Vattenfall är som första svenska företag delägare i ett vattenkraftverk och har därmed gått ett steg längre.

Orsaken till explosionen av nya kraftverk i Syd beror på ett samspel mellan olika komplexa faktorer. En av de främsta pådrivande faktorerna handlar om kraftbolagens överlevnad och strävan efter ständig tillväxt. En amerikansk dammkraftrepresentant uttrycker sig på följande sätt:

*”Förenata staterna och de flesta andra i-länder har istället börjat uppmuntra export av vattenkraftsteknik för att hjälpa denna industribransch att överleva”.*²⁴

En viktig betydelse har även olika former av bistånd. Något som underlättar företagets genomförande av projekten är nämligen de biståndspengar de finansieras med. Biståndet kan vara i form av ett lån från multilaterala²⁵ biståndsorgan som Världsbanken och Asiatiska utvecklingsbanken till mottagarlandets regering som då kan köpa den utrustning som behövs för kraftverket. I andra fall kan biståndet, i form av en gåva, komma från ett nordiskt biståndsorgan, t ex Sida, som kanske finansierar hela projektet. Det kan också bestå av ett så kallat mjukt lån till ett företag eller regeringen i mottagarlandet, som därmed förbinder sig att

²⁰ Usher (red), 1997.

²¹ Ibid.

²² Svenska Dagbladet, 1996-09-07.

²³ Ibid.

²⁴ Usher (red), 1997, s. 88.

²⁵ Multilateral = flera aktörer är inblandade i givandet av bistånd.

köpa varor eller tjänster från ett nordiskt företag. Samarbete har även skett mellan de nordiska biståndsorganen. Ytterligare en variant är ett samarbete med Världsbanken, regionala utvecklingsbanker eller andra bilaterala²⁶ organ. Slutligen kan exportkrediter erbjudas företagen vilket innebär lån med statliga kreditgarantier.

Biståndsorganen spelar en betydelsefull roll och kan sägas inneha en vågmästarroll vid beslutandet av biståndsprojekt. De måste ta hänsyn till många olika intressen och aktörer både i hemlandet och i mottagarlandet. Beslutet om genomförandet av ett dammprojekt ska dock fattas av mottagarlandets regering efter samråd med biståndsorganet. Biståndets främsta uppgift är att främja de fattigaste invånarna i ett land men likväl utövar inhemska politiker och företag ett tryck på biståndsorganen att tillgodose deras behov och önskemål. Det handlar om en avvägning mellan att gynna de inhemska arbetstillfällena som projektet ger och att ta hänsyn till de ekologiska och sociala konsekvenser som ett vattenkraftverk innebär för lokalbefolkningen i utlandet. Regeringen i mottagarlandet är ofta intresserad av att öka sin ekonomiska tillväxt och utveckling men den prioriteringen behöver inte betyda att de inte bryr sig om naturen och den berörda lokalbefolkningen.²⁷

Något som ska ha en avgörande betydelse för ett projekts vara eller icke vara är miljökonsekvensbeskrivningen (MKB). MKB:n ska i teorin föregå den tekniska konstruktionen så att man objektivt kan belysa för- och nackdelar med olika alternativ. Den ska också genomföras av oberoende experter som ska ta fram vetenskapligt underlag för bedömningen av projektets konsekvenser. När det gäller vattenkraftverk som finansieras med biståndsmedel är det biståndsorganet som bekostar miljökonsekvensbeskrivningen, som ställs som krav för bistånd eller lån. Verkligheten har i många fall visat sig gå emot idealet. De nordiska biståndsorganen har vanligtvis anlitat kommersiella konsultföretag för genomförandet av en MKB istället för att anställa egen personal för uppgiften. Fyra nordiska konsultföretag har dominerat marknaden för miljökonsekvensbeskrivningar för vattenkraftsprojekt i Syd: SwedPower och Sweco i Sverige, och Norconsult och Norplan i Norge. SwedPower ägs av Vattenfall och Sydkraft, Norconsult som genomförde MKB:n för Theun Hinboun ägs av norska Statkraft. Miljökonsekvensbeskrivningarna har i regel ställt sig positiva till de vattenkraftsprojekt som de granskat:

”Ytterst sällan rekommenderar en MKB att ett projekt ska avslås. Med tanke på de intima förbindelserna mellan konsultföretagen och den nordiska kraftverksindustrin är denna partiskhet till förmån för projekten inte förvånande.”²⁸

Det förekommer dock även fall då experter rekommenderat vissa miljöförbättrande åtgärder som villkor för projekten, men som ignorerats av biståndsorgan. Detta har hänt i dammprojekten Theun Hinboun i Laos, Pangani i Tanzania och Pangue i Chile som alla finansierats med nordiska biståndspengar.²⁹

²⁶ Bilateral = bistånd som involverar ett givarland och ett mottagarland.

²⁷ Usher (red), 1997.

²⁸ Usher (red), 1997, s 93.

²⁹ Usher (red), 1997.

5. Fallet Theun Hinboun i Laos

5.1 Geografiska förhållanden

K. Bakker/Political Geography 18 (1999) 209-232



Fig. 1. The lower Mekong basin.

Figur 5.1 Karta över Mekongregionen. Källa: Bakker, 1999.

Genom sydöstra Asien rinner världens tionde längsta flod, Mekong. 4000 kilometer sträcker den sig från den tibetanska högplatån söderut genom Yunnanprovinsen i Kina, Burma, Thailand, Kambodja, Laos och Vietnam. Mekong, som finner sitt utlopp i Syd kinesiska havet, är moderfloden för en mängd vattendrag och biflöden. Dess flodbäcken är det artrikaste sötvattens ekosystemet i världen näst efter Amazonas³⁰. Mer än 50 miljoner människor är beroende av floden och dess biflöden i vars vatten mer än 1200 fiskarter påträffats³¹. Minst 80 % av befolkningens proteinintag kommer från sötvattensfisk³².

De naturvetenskapliga kunskaperna om den stora biologiska mångfalden i regionen är mycket begränsad, framför allt beroende på att området varit utsatt för krig en längre tid. Nu när området har fred har en mängd återuppbyggnadsprojekt startats med ledning av utvecklingsorgan som Världsbanken, Asiatiska utvecklingsbanken och nordiska biståndsorgan. Den växande industrialiseringen och moderniseringen av jordbruket har dock fört med sig negativa ekologiska och sociala effekter. Regionen har problem med minskande fiskepopulationer i Mekong, erosion på grund av accelererande skogsavverkning och luft- och vattenföroreningar.³³

Mekong är ännu relativt opåverkad av vattenkraftverk men omkring 100 stora dammar är planerade för utbyggnad³⁴. En del av dammarna har redan börjat byggas medan andra har

³⁰ Ek, 2000-03-22.

³¹ Ibid.

³² Ibid.

³³ Ibid.

³⁴ International Rivers Network, 2000-03-19.

hunnit långt i planeringsstadiet³⁵. Länder som Laos och Vietnam anses ha stor vattenkraftspotential och är föremål för vidsträckta utbyggnadsplaner i vilka Sida och norska motsvarigheten NORAD finns med som finansiärer. Utbyggnaden av kraftverken ska möta den växande efterfrågan på energi i länderna kring Mekong, framför allt Thailand.

Laos är beläget i inlandet av sydöstra Asien. Till ytan är landet något större än Storbritannien och finns i den tropiska klimatzonen vilket innebär att året indelas i en regn- respektive torrperiod. Landskapet domineras av berg och floder men även skogar täcker stora arealer, dock inte regnskog. Mekongfloden sträcker sig igenom landet och utgör på sina håll en riksgrens mot Thailand. Parallellt med floden löper bergskedjan Annamite.³⁶

En av de största bifloderna till Mekong är Nam Theun³⁷. Theunfloden rinner genom ett område på 15 000 kvadratkilometer med skogsklädda berg och floddalar³⁸. Theun utmynnar i Nam Hinboun, som i sin tur rinner ut i Mekong. Längs floderna bor tusentals människor i byar som oftast är självförsörjande samhällen med 100-200 invånare³⁹. Vattendragen och skogarna förser byarna med livsmedel och andra förnödenheter såsom färskt dricksvatten och ved. Basfödan består av ris och fisk, dessutom utgör fisket den huvudsakliga inkomstkällan för många familjer i regionen. Under regnperioden är en dagsfångst på tre kilo för en familj inte ovanligt⁴⁰. Längst flodbankerna finns frukt- och grönsaksodlingar som tillförs näringsämnen genom de naturliga översvämningarna⁴¹. Floden fyller slutligen en betydelsefull funktion som transportmedel för den lokala befolkningen.

Laos har en variationsrik flora och fauna som utgör en fantastisk tillgång samtidigt som många arter och naturtyper är sårbara för exploatering. I Theun-och Hinbounfloderna har ca 130 fiskarter påträffats. Skogsområdena kring Theun består till 70 % av urskog som utgör livsmiljön för 17 internationellt hotade djurarter, såsom tiger, leopard, elefant, gaur samt olika apor.⁴² Det finns tre skyddade naturvårdsområden i närheten av dammen, ett uppströms och två nedströms⁴³.

5.2 Politik och ekonomi

Efter århundraden av krig, av vilka det sista var kriget i Indokina, har Laos officiella namn sedan december 1975 varit the Lao People's Democratic Republic (LPDR eller Lao PDR). Den centrala styrande instansen i landet är det kommunistiska partiet Lao People's Revolutionary Party (LPRP). Partiets politiska linje är proletariatisk diktatur och landet är också en en-parti-stat.⁴⁴ Som en följd av detta finns det begränsat utrymme för fri press och fria, icke-statliga organisationer⁴⁵. I landet finns inga lagar som ger enskilda rätt att hävda ägande av egendom eftersom den laotiska regeringen står som formell ägare av alla resurser i landet. Enligt landets vatten- och vattenresurslagar kan invånarna inte neka till vattenresursutveckling såsom vattenkraftverk, kanaler och vattenledningar. Under ellagen är

³⁵ International Rivers Network, 2000-03-19.

³⁶ Cummings, 1994.

³⁷ Nam = flod på laotiska.

³⁸ Usher (red), 1997.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ryder, 2000-02-22.

⁴¹ Damming the Theun River: A Local Perspective, 2000-02-25.

⁴² Ryder, 2000-02-22.

⁴³ Usher (red), 1997.

⁴⁴ Cummings, 1994.

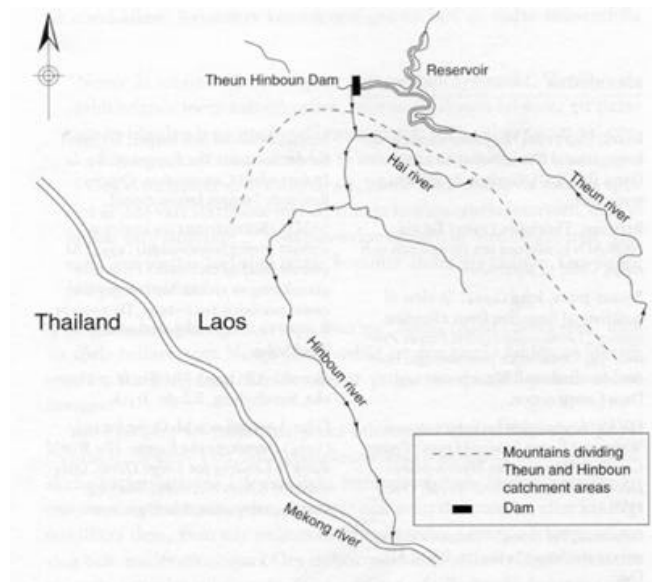
⁴⁵ Usher (red), 1997.

investerare i energisektorn skyldiga att betala för skador som ett visst projekt åsamkat miljön samt människors liv och egendom, dock enbart om projektet inneburit att boende behövt förflyttas.⁴⁶

Fram till 1990 hade Laos ingen konstitution. Landets första lag trädde inte i kraft förrän 1988 och samma år började man söka sig utomlands för att få in utländskt kapital i landet. Laos ekonomiska system kan beskrivas som kapitalistiskt, medan det politiska målet är fullständig socialism. Den ekonomiska politiken präglas av liberala regler. Landet har en fritt flytande valuta och fria marknadspriser på varor och jordbruksprodukter som är tillgängliga nästan överallt. Privat företagande och utländska privata investeringar (av vilka de flesta är thailändska) välkomnas. Laos praktiserar en av världens mest liberala investeringsregler för utländska kapitalägare. Den laotiska regeringen tillåter att projekt ägs till 100 % av utländska investerare. Landets handel sker i första hand med grannländerna Thailand, Kina och Vietnam.⁴⁷

Laos är ett av världens fattigaste länder. Befolkningsmängden är 4,3 miljoner (1990) och av dessa lever 58 % under nivån för existensminimum. Större delen av befolkningen livnär sig på jordbruk, fiske och skogsbruk. Emellertid är enbart 10 % av landets yta ansedd som lämplig för jordbruk och dessa områden finns huvudsakligen i floddalarna. Trots liberaliseringen av ekonomin under de senaste åren är landet fortfarande starkt beroende av utländska biståndspengar. Bistånd har utgjort så mycket som 78 % av statsbudgeten vissa år. Lån från Asiatiska utvecklingsbanken (ADB) och andra kreditgivare har också ökat sedan landet blivit en deltagare på den internationella arenan.⁴⁸

5.3 Nam Theun Hinboun



Figur 5.2 Karta över det berörda området. Källa: Usher (red), 1997.

Vattenkraftverket Theun Hinboun, som öppnades den 4 april 1998⁴⁹, ligger mellan provinserna Bolikhamxay och Khuamman ca 10 mil uppströms från Theunflodens mynning⁵⁰.

⁴⁶ Ryder, 1999a.

⁴⁷ Cummings, 1994.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Shoemaker, 1998.

100 kubikmeter vatten per sekund från Theun leds till Nam Hai, som är en biflod till Hinboun. Vattnet leds från dammen till kraftverket för att sedan gå via en fyra kilometer lång kanal till Hinbounfloden, varifrån den går till Mekong ungefär tre mil uppströms från Thakkek. Dammen är 25 meter hög vilket klassas som en stor damm enligt ICOLD:s (dammbbyggarnas branschorganisation) kriterier. Dammens installerade effekt på 210 MW kan dock med nordiska mått mätt betecknas som en medelstor damm.⁵¹

Uppströms om dammen finns en reservoar som går 24 kilometer upp längs Theunfloden och 14 kilometer längs den största bifloden Nam Gnouang. Reservoaren gör även intrång i floderna Nam Ao och Nam Pheu. Det årliga genomsnittsflödet för Theun uppgår till 460 kubikmeter per sekund och 45 kubikmeter under torrsäsongen.⁵² Ursprungligen skulle vattenavledningen uppströms lett till att en fyra mil lång sträcka nedströms om dammen blev helt torrlagd fyra månader om året. Genom ett avtal som skrevs under i oktober 1996 garanterades att ett minimiflöde på fem kubikmeter per sekund ska upprätthållas nedströms⁵³.

5.4 Ägarförhållanden och finansiering

Theun Hinboun ägs till 20 % av ett nordiskt kraftbolag, Nordic Hydropower, som bildades 1993 specifikt för projekteringen av vattenkraftverket. Bolaget består av svenska Vattenfall AB och dess norska motsvarighet Statkraft som delat upp ägarandelen lika. De satsade gemensamt 22 miljoner dollar i projektet. Lika stor andel ägs av det thailändska statligt ägda energibolaget MDX/GMS Power⁵⁴. De övriga 60 % ägs av det statliga bolaget Electricite du Laos. Det gemensamma bolagsnamnet för ägarna är Theun Hinboun Power Company (THPC). Genom att bilda ett nytt gemensamt bolag separerat från de enskilda ägarna är det bara bolagets tillgångar och inkomster som riskeras och därmed kan inte någon av ägarna hållas ansvarigt för eventuella finansiella förluster. Om allt går som förväntat kommer ägarna att tjäna 54 miljoner dollar.⁵⁵

Projektet kan i mångt och mycket ses som en produkt av den nordiska dammindustrin. Karl-Erik Norlander, Vattenfalls direktör, uttrycker saken så här:

*”Vi har genomfört utbyggnaden i de nordiska länderna. Det finns mycket få nya projekt i Sverige och Norge/.../så då ger vi oss utomlands för att få möjlighet att använda våra kunskaper.”*⁵⁶

Syftet med projektet är inte att producera el för hemmamarknaden i Laos utan att exportera den till Thailand vars energiförbrukning ständigt ökar. Uppköparen av den el som produceras vid Theun Hinboun är det thailändska kraftbolaget EGAT (Electricity Generating Authority of Thailand)⁵⁷. En av anledningarna till GMS Powers inblandning i Theun Hinboun är att motståndsrörelsen mot dammar i Thailand satte stopp för fortsatt utbyggnad av vattenkraftverk i det egna landet⁵⁸.

⁵⁰ Usher (red), 1997.

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid.

⁵³ Shoemaker, 1998.

⁵⁴ GMS Power hette tidigare MDX of Thailand.

⁵⁵ Ryder, 1999a.

⁵⁶ Usher (red), 1997, s.88.

⁵⁷ Ryder, 1999a.

⁵⁸ Usher (red), 1997.

Som ett fattigt land hade Laos inga möjligheter att på egen hand bekosta Theun Hinboun⁵⁹. När projektet först föreslogs av nordiska förespråkare 1992, avvisade kommersiella låneinstitut Laos som politiskt och ekonomiskt instabilt för investerare⁶⁰. Dessutom betraktas vattenkraftverk som riskfyllda företag med låg avkastning, förseningar och högre kostnader än de kalkylerade på grund av ekologiska problem och motstånd från olika håll⁶¹. Det norska biståndsorganet NORAD visade sig emellertid vara intresserat av att finansiera projektet, och deras medverkan var en förutsättning för att kommersiella banker överhuvudtaget skulle investera i dammbygget.

Svenska Sida har inte varit inblandad i Theun Hinboun men har spelat en historiskt och politiskt viktig roll när det gäller bistånd till Mekongregionen. Under 1960- och 1970-talet kritiserade Sverige USA för deras krigsföring i Vietnam och deras intrång i grannländerna Kambodja och Laos. Sverige ville främja ett litet lands självständighet och integritet och inledde mot bakgrund av detta ett biståndssamarbete med Laos 1974 som till slut omfattade ett helt landsprogram 1977. Sverige var ett av de första länderna i väst som gjorde detta.⁶²

Genomförandet av Theun Hinboun kostade 260 miljoner amerikanska dollar (alla siffror i amerikanska dollar). Den huvudsakliga finansiären var den Asiatiska utvecklingsbanken (ADB) som lånade 60 miljoner till den laotiska regeringen. Nordiska utvecklingsfonden lånade 7.3 miljoner till projektet och det norska biståndsorganet NORAD bidrog med sju miljoner. Även privata investerare har stått som finansiärer i form av ett konsortium med kommersiella banker och skandinaviska exportkreditbolag som erbjudit lån.⁶³ Theun Hinboun är därmed historiskt i det avseendet att projektet delvis är finansierat med privat kapital.

Theun Hinboun är ett så kallat BOOT-projekt, där BOOT står för Build, Own, Operate, Transfer (Bygga, äga, driva, överlåta). Detta är relativt nytt inom vattenkraftsbyggnaden i Syd och innebär att en del av det kapital som finansierar projekten kommer från kommersiella investerare. Staten i det aktuella landet kan, men behöver inte, vara delägare. Traditionellt har finansieringen skett i form av biståndsmedel, eller med lån från Världsbanken eller landets regering. Enligt BOOT-programmet byggs och drivs kraftverket av investerarna under en period på 20-30 år varefter avtalet omförhandlas eller överläts till staten.⁶⁴

Theun Hinboun innefattar olika kontrakt mellan de inblandade aktörerna. Tillståndsavtalet mellan THPC och den laotiska regeringen löper på 30 år och under denna tid har Nordic Hydropower ansvaret för byggnationen och driften av vattenkraftverket. Därefter övergår det helt i Laos egen regi. I detta avtal förbinder sig även THPC att avsätta en miljon dollar till miljöförbättrande åtgärder och kompensationer till befolkningen. Under kraftförsäljningsavtalet förbinder sig köparen av elektriciteten, EGAT, att under en 25-årsperiod köpa energi av THPC till ett fast pris och kvantitet. Ursprungligen var försäljningspriset tänkt att hamna mellan 5.80 och 8.69 cents per kilowattimme, men EGAT gick bara med på att betala 4.30 cents. Genom att upprätta ett avtal, ADB projektöverenskommelsen, förflyttades ansvaret för miljöfrågorna från de nordiska kraftbolagen och MDX/GMS Power till den laotiska regeringen. Genom detta avtal blev regeringen ansvarig för att genomföra ett miljöåtgärdsprogram som inkluderar miljöskydd och miljöövervakning,

⁵⁹ Usher (red), 1997.

⁶⁰ Ryder, 1999a.

⁶¹ Ibid.

⁶² Usher (red), 1997.

⁶³ Shoemaker, 1998.

⁶⁴ Usher (red), 1997.

områdesrestaurering, förvaltning av speciellt skyddade områden och fisket, arbetarnas hälsa och säkerhet, kompensationer till lokala invånare samt deras säkerhet, hälsa och utbildning.⁶⁵

Det fanns en viss oro hos Nordic Hydropower, MDX och andra potentiella investerare över avsaknaden av rättsliga förhållningssätt till vattenkraftsproducenter i Laos. Då gick ADB in och garanterade att ingenting skulle äventyra THPC: s cashflow och lönsamhet. Den Asiatiska utvecklingsbanken har under projektets gång sålunda gått THPC: s och bankernas vägnar.⁶⁶

”As the lead financier and project finance coordinator, the Asian Development Bank’s main job was to protect private investors from as many costs and risks as possible.”⁶⁷

5.5 Turena kring miljökonsekvensbeskrivningarna

Att upprätta miljökonsekvensbeskrivningar blev en realitet för bland annat de nordiska biståndsorganen efter Brundtlandrapporten ”Our common future” 1987, där ett antal principer slogs fast om miljö och utveckling. En av dessa är skyldigheten att grundligt undersöka ett föreslaget projekts eventuella miljöpåverkan innan projektet påbörjas (miljökonsekvensbeskrivning). En annan är principen om de berördas rätt till full insyn, information och deltagande i beslutsprocessen. En tredje princip handlar om att miljökonsekvenser i projekt utomlands ska behandlas på samma sätt som i hemlandet.⁶⁸

Den första miljökonsekvensbeskrivningen för Theun Hinboun finansierades av NORAD. Eftersom organisationen inte själv har några experter med specialistkunskaper om vattenkraft anställda anlitas konsulter som utför miljökonsekvensbeskrivningar⁶⁹. Dessa konsulter ska vara oberoende och inte ha några egna intressen i att projektet genomförs⁷⁰. MKB: n i detta fall genomfördes av norska konsultföretaget Norconsult och blev klar 1993⁷¹. Ena halvan av Nordic Hydropower, Statkraft, är som tidigare nämnts delägare av Norconsult⁷².

Den färdigställda MKB:n ställde sig mycket positiv till genomförandet av Theun Hinboun:

”Projektet är livskraftigt och väl motiverat. Därför rekommenderar vi att projektet börjar genomföras omgående, genom att den tekniska konstruktionen färdigställs och anbudshandlingar för upphandling av kraftverket och andra arbetet påbörjas.”⁷³

Slutsatserna i rapporten var att inga människor skulle påverkas så mycket att en förflyttning skulle bli nödvändig, och därmed skulle heller inga kompensationer komma i fråga. Miljön i regionen skulle inte påverkas negativt utan snarare påvisades en förbättring av de nuvarande förhållandena. Bland annat skulle fiskpopulationen komma att öka på grund av att vattennivån uppströms om dammen skulle höjas. Den enda negativa effekten som konsulterna kommit fram till var att floden skulle torrläggas nedströms om dammen under vissa delar av året.⁷⁴

⁶⁵ Ryder, 1999a.

⁶⁶ Ryder, 1999b.

⁶⁷ Ryder, 1999b, s 2.

⁶⁸ NORAD’s Environmental Policy on Support to Hydropower Projects in Developing Countries, 2000-02-25.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Usher (red), 1997.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ibid.

Enligt MKB-förfarandet vid NORAD ska dokumentet granskas av olika statliga myndigheter och biståndsorganets egna miljörådgivare. Miljökonsekvensbeskrivningen för Theun Hinboun fick genomgående hård kritik av bland annat Norges Vatten- och Energiverk (NVE) och Direktoratet för naturförvaltning (DN). Inom NORAD fanns olika uppfattningar om vilket förhållningssätt som skulle praktiseras. I organisationens ledning fanns en tydlig vilja att främja norska företag som inte alltid gick i linje med vad deras egna miljörådgivare förespråkade, som ofta ifrågasatte nyttan med olika dammbyggen, däribland Theun Hinboun. Dessutom kritiserades MKB:n av den norska miljöorganisationen FIVAS eftersom konsulterna underlåtit att tillfråga och informera lokalbefolkningen om projektet.⁷⁵

Från Vattenfalls sida reagerade man över brister i rapporten. Per Sjöström, ekolog i företaget, ansåg att varken aspekter som vattenkvalitet och fiskets produktion, fiskarnas förflyttningar samt transporter av material och sediment hade utretts tillräckligt noggrant. Dessutom pekade han på att för litet utrymme lämnats åt planering för fiskevård i reservoaren samt åtgärder för att minska konsekvenserna nedströms om dammen. Han hävdade dock att dessa problem kunde lösas under byggnationen. Även Gunnar Wallin (Vattenfall) insåg att miljöeffekterna var mer problematiska än Norconsult konstaterat. Men som försvar av den utarbetade rapporten menade han att Laos, som erhåller 60 % av intäkterna, har goda möjligheter att åtgärda de sekundära effekterna.⁷⁶

”Vinsten kan användas för att köpa konstgödsel och ersätta svedjebruket som är det största miljöproblemet i Laos”⁷⁷.

Den omfattande kritiken mot Norconsults MKB ledde till att NORAD beställde en ny utredning 1994. Denna gång gick uppdraget till Norplan som är en konkurrent till Norconsult. Den nya miljökonsekvensbeskrivningen, som blev klar 1995, kritiserade också Norconsults rapport och beskrev flera allvarliga konsekvenser av dammen som inte tidigare uppmärksammats. För det första hade lokalbefolkningen ingen vetskap om de planerade förändringarna. För det andra kommer fiskbeståndet att påverkas negativt. För det tredje kritiserades den första MKB:n för att den lämnat missvisande uppgifter angående de hotade djurarterna i området. Norplans rapport kom dock ett år efter det att bygget hade påbörjats och fick därmed inte den genomslagskraft som var befogad.⁷⁸

En effekt som dock kom till följd av Norplans utredning var att beloppet som var avsatt för miljöförbättrande åtgärder och kompensationer höjdes genom ett nytt avtal mellan THPC och laotiska regeringen i oktober 1996. Det ursprungliga beloppet på en miljon ändrades till 2,59 miljoner dollar.

5.6 Sociala och ekologiska konsekvenser

Inför dammbygget skrev projektplanerarna 1993 en kort informationsbroschyr som var riktad till de lokala invånarna och myndigheterna i de aktuella provinserna. Broschyren var på två sidor och gav grundläggande information om projektet, t ex tekniska och ekonomiska aspekter. Dessutom redovisades endast positiva miljökonsekvenser av dammen:

⁷⁵ Usher (red), 1997.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Usher (red), 1997, s 119.

⁷⁸ Usher (red), 1997.

- Fiskproduktionen ovanför dammen skulle öka. Även transportererna skulle förbättras, speciellt ovanför dammen.
- Det skulle inte uppstå några problem med översvämningar vid reservoaren.
- Bygget skulle innebära förbättringar av hälsa och utbildning hos lokalbefolkningen.
- Byarna i dammområdet skulle kanske förses med elektricitet.⁷⁹

Vad gäller det förbättrade fisket uppströms fanns ingen närmare beskrivning av hur detta skulle genomföras eller vem som skulle ansvara för det. Navigationen uppströms skulle förbättras men ingenting nämndes om befolkningens transportmöjligheter nedströms där floden skulle torrläggas under vissa perioder under året. Översvänningsproblem skulle inte uppstå eftersom reservoaren bara skulle täcka områden som normalt översvämmas under regnperioden. Det planerarna inte nämnde var att de naturliga översvämningarna är säsongsbundna varmed flodbankerna är torrlagda under torrperioden. Flodbankerna används under torrsäsongen för planteringar och odlingar som sedan får näring från flodvattnet under regnperiodens översvämningar. Konstant hög vattennivå betyder att folket inte längre kan odla längs flodstränderna. Planerarna skrev också att ingen skog skulle behöva avverkas för projektet. I början av 1994 hade ändå träd börjat huggas ner i Khammuan provinsen där bygget skulle förläggas. Timmer fraktades till Thailand genom Khammuan med en omfattning av 25-30 lastbilar per dag. Ett stort sågverk hade börjat byggas i Thailand som skulle ta emot timmer från Theun Hinboun dammen. Den enda negativa konsekvensen som nämndes i broschyren var att floden skulle vara torr nedströms om dammen i tre till fyra månader om året. Detta var också överkomligt eftersom vatten kunde hämtas från andra floder för att ersätta den torrlagda sträckan av Theun. Hur detta skulle ske nämndes dock inte.⁸⁰

I början av mars 1998, en månad innan kraftverket formellt öppnades, hade dock negativa konsekvenser av dammen redan blivit uppenbara. Dammen hade stängt av floden för att samla upp vatten i reservoaren. En oberoende forskare som bott sju år i Laos, Bruce Shoemaker, besökte projektområdet mellan 2-4 mars 1998 för att undersöka kraftverkets konsekvenser för lokalbefolkningen. Tre olika karakteristiska områden besöktes: Theun-Kadings flodbassäng nedströms om dammen, reservoarområdet och Hai-Hinboun floderna. 60 invånare i tio byar intervjuades, bland annat lokala fiskare, butiksägare, fiskförsäljare på torgen, kvinnor, män och båtförare.⁸¹

5.6.1 Theun-Kadings flodbassäng

Omedelbart nedströms från dammen flyter Theun 40 kilometer genom Nam Kading National Biodiversity Conservation Area (NBCA). (Theun floden kallas Kading nedanför dammområdet). Längre nedströms finns många byar längs Kading som är beroende av fisket för livsmedelsförsörjning och inkomstgenerering. Av projekterarna anses dessa byar vara utanför området för direkt påverkan. Forskaren fann dock flera allvarliga effekter av dammen i detta område. Gemensamt för de byar som besöktes var att fiskfångsterna hade minskat dramatiskt (50-70 %) jämfört med samma tid föregående år. Detta var en följd av att fisken försvunnit sedan vattennivån sjunkit. Den fisk som kunnat fångas efter dammens stängning räcker bara till egen konsumtion och inte till försäljning, som förr utgjort en viktig inkomstkälla för byborna. Vattennivåerna uppges vara de lägsta befolkningen sett för tidigare torrperioder. Även båttransporterna har försvårats av den låga vattennivån.⁸²

⁷⁹ Damming the Theun River: A Local Perspective, 2000-02-25.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Shoemaker, 1998.

⁸² Ibid.

5.6.2 Reservoarområdet

Reservoaren sträcker sig 24 kilometer upp längs Theun och 14 kilometer längs Nyouang. Tretton byar är belägna utmed reservoaren. Både ADB och THPC hävdade att dessa byar skulle få det bättre eftersom vattensamlingen skulle medföra större mängder fisk. Folket här är liksom på andra ställen längs floderna starkt beroende av fisk för sitt livsuppehälle. Lokala fiskare och andra berättade för forskaren att fiskarna minskat med upp till hälften sedan dammen stängdes. De måste köpa ny dyrare utrustning för att kunna fiska djupare i floden. Grönsaksodlingarna på flodbankerna har lagts under vatten vilket innebär en förlust av både mat och inkomster eftersom grönsakerna kunde inbringa 200 000-300 000 kip⁸³ (80-120 dollar) per år och familj. Små strömmar har flutit samman till större och omger vissa byar vilket försvårat förflyttning av människor och varor.⁸⁴

5.6.3 Nedströms i Hai-Hinbounområdet

Nedanför kraftstationen, kanalen och återregleringsdammen flyter Theun in i Haifloden som är en liten ström som tidigare bara hade vatten säsongvis. Vattnet rinner i Hai i flera kilometer innan den mynnar ut i Hinboun. Hinboun flyter sedan 80 kilometer till dess utlopp i Mekong. Längs alla dessa floder bor människor i mindre byar. Projekterarna och ADB anser dock att det endast är byarna som är belägna i dammens omedelbara närhet och precis nedanför punkten där Hai möter Hinboun som är direkt påverkade av kraftverket. Invånare längs Hinboun räknas därmed inte som påverkade av projektet. Negativa effekter påträffades dock i hela området fram till Mekong.⁸⁵

Vattnet som nu släpps ut i Hai/Hinboun från kraftstationen är lerigt och strömmar snabbt. Fiskarna har nästan alla försvunnit (uppskattningarna ligger på 90 %) ur Hinboun. Tidigare kunde bybefolkningen i Ban Vang Dao, som ligger nedströms om punkten där vattnet från kraftstationen strömmar ut i Hai och Hinboun, hämta sitt dricksvatten från olika källor vid floden. Källorna är nu översvämmade av det leriga vattnet och de måste hämta sitt dricksvatten långt hemifrån. Byborna utlovades 200 000 kip (80 dollar) för att borra brunnar men hade vid forskarens besök ännu inte fått pengarna. Även här odlade människor grönsaker vid flodbankerna längs Hinboun men dessa har nu lagts under vatten.⁸⁶

5.6.4 Förflyttning eller omlokalisering?

Asiatiska utvecklingsbanken och THPC har konsekvent hävdat att inga lokala invånare skulle behöva förflyttas på grund av Theun Hinboun dammen. Det har dock blivit uppenbart att människor redan flyttat på grund av dammen och att fler kan behöva flytta som en direkt följd av de svårigheter som kraftverket orsakat och som beskrivits ovan. I den kompletterande miljökonsekvensbeskrivningen trodde man att erosion längs reservoaren skulle kräva att 20-30 % av familjerna i fyra byar behövde flytta. Det verkar som detta håller på att hända nu. I Ban Sop Nyouang, som ligger vid reservoaren, rapporterades att 16 familjer av 50 som bodde där förut har flyttat efter att byggnationen påbörjades. Bybor i Ban Namsanam, nära kanalen, har blivit tillsagda av myndigheter att de måste flytta hela byn med fler än 100 hushåll eftersom deras nuvarande lokalisering riskerar översvämming. En ny plats för detta ändamål

⁸³ Kip = den laotiska valutan. 1 US dollar = ca 2500 kip.

⁸⁴ Shoemaker, 1998.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Ibid.

hade redan avsatts nära kraftstationen. Även andra byar längs Hai/Hinboun är rädda för översvämning och tror att de måste flytta. Dock refererar projektansvariga och konsulter till allt detta som omlokaliseringar snarare än förflyttningar.⁸⁷

5.7 Ersättning och kompensationer

Genom det nya avtalet avsattes, som tidigare nämnts, en summa på 2,59 miljoner dollar för miljöförbättrade åtgärder och kompensationer. Ansvarig för fördelningen, genomförandet och övervakningen av åtgärderna är EMCO (Environmental Management Committee Office). Organisationen är en del av THPC och består av representanter från den laotiska regeringen, Electricite du Laos samt två personer från de berörda provinserna.⁸⁸

Hela 67 % av beloppet avsattes till att finansiera en återregleringsdamm som minskar erosionen i Haifloden under perioder med högt vattenstånd samt till att upprätta ett system för att uppfylla det avtalade minimiflödet nedströms. I mångt och mycket kan man tycka att dessa åtgärder skulle ha varit inkluderade i projektets ursprungliga kostnadskalkyl och inte bli hanterade som miljöförbättrande åtgärder när dammen redan är byggd. Endast 50 000 dollar av beloppet gick till den berörda lokala befolkningen som kompensationer för de skador och förluster som dammen orsakat. Enligt EMCO har dessutom större delen av detta belopp spenderats på uppköp av lokalbefolkningens mark för elledningsbyggnationer och inte som ersättning för de negativa konsekvenser som uppkommit. EMCO menar att mer forskning är nödvändig för att utreda om och hur lokalbefolkningen blivit påverkade av dammen. För närvarande anser de inte att det finns någon anledning att tillhandahålla ersättning för förluster av fiske- och skogsresurser.⁸⁹

Vidare avsattes 250 000 dollar för att utveckla planer kring den aktuella regionens utveckling samt att ta fram ett program för fiskeproduktionen i området. Genom en konsultfirma anlitad av THPC kalkylerades kostnader på över fyra miljoner dollar över en femårsperiod för åtgärder och projekt såsom vägbyggen, fiskeodling och förstärkning av det lokala jordbruket och sjukvård. THPC hävdar att dessa åtgärder är kompletterande utvecklingsaktiviteter för människor i regionen och inte några direkta kompensationer för den eventuella negativa inverkan som dammen orsakat. Därmed anser de sig själva inte ha några skyldigheter att vidare finansiera dessa åtgärder. Troliga finansiärer är istället utländska biståndsgivare.⁹⁰

De planer som tagits fram har erhållit kritik angående deras nytta och effektivitet. Utvecklandet av planerna baseras på vaga antaganden om förhållanden i regionen utan att någon större undersökning ägt rum⁹¹. Dessutom har liknande projekt genomförts vid andra dammar i Laos utan några positiva effekter i det långsiktiga perspektivet. De utvecklade planerna är begränsade till att enbart omfatta området i projektets direkta omgivning och inkluderar inte byarna längre nedströms som drabbats hårt av dammen. Sannolikheten att kompensationer kommer att utbetalas är relativt liten, dock är det många bybor som fortfarande hoppas att de ska erhålla alla de positiva effekter som utlovats av THPC.⁹²

⁸⁷ Shoemaker, 1998.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Ibid.

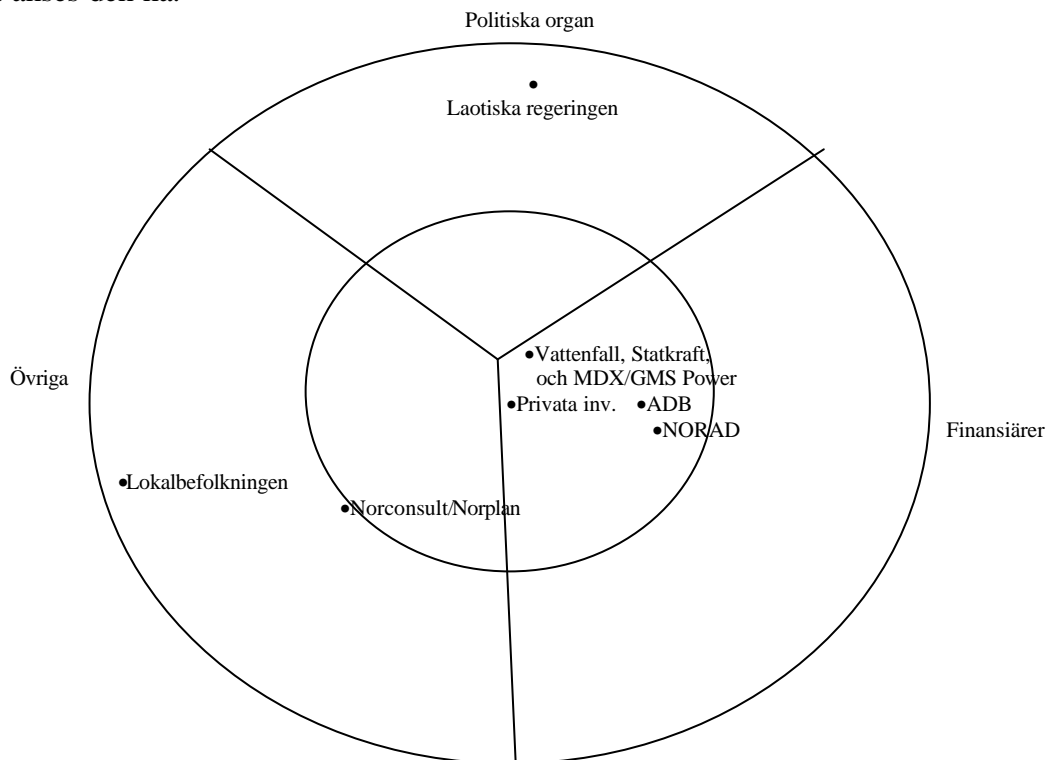
⁹² Ibid.

6. Analys

6.1 Maktpositioner på beslutsarenan

Fallet Theun Hinboun illustrerar hur komplex processen före och konsekvenserna efter färdigställandet är i samband med vattenkraftsbyggen. Många olika aktörer med varierande, och ibland motsatta intressen är inblandade. Det handlar om ett spel i vilket de olika aktörerna har olika mycket makt och möjligheter att få sin vilja fram. De inblandade aktörernas maktpositioner kan tydliggöras med hjälp av den beslutsarena som vi presenterade i kapitel tre. Modellen är en förenkling av den komplexa verkligheten, men är å andra sidan ett hjälpmedel för att förstå vilken grad av makt de olika aktörerna har.

Vi vill i detta skede poängtera att det är våra egna tolkningar som ligger till grund för placeringarna av aktörerna. Modellen är indelad i tre avsnitt, samt en yttre och inre beslutsarena. Avsnitten belyser olika grupper av aktörer, som i vår modell är politiska organ, finansärer respektive övriga. Aktörer som befinner sig i den yttre beslutsarenan har svårare att påverka dem som finns i den inre arenan och har därmed liten makt. Någon som innehar en position på den inre beslutsarenan besitter stora möjligheter att styra i olika beslutsprocesser och få igenom sina egna intressen. Ju längre in mot mitten av cirkeln en aktör placeras, desto större makt anses den ha.



Figur 6.1 Den inre och yttre beslutsarenan för Theun Hinboun.

Vattenfall har enligt vår tolkning den centrala positionen i modellen. Denna placering innehas även av Statkraft och det thailändska bolaget MDX/GMS Power, dock faller de utanför vår analys i denna uppsats. Anledningen till att vi placerar Vattenfall i centrum är att företaget har de materiella och immateriella resurserna som behövdes för att kunna genomföra projektet. En annan betydelsefull aktör eller grupp av aktörer är de privata kommersiella bankerna eller investerarna, som är relativt anonyma men som skaffat sig en stark maktposition genom sina

finansiella tillgångar. Det norska biståndsorganet NORAD placeras även det på den inre beslutsarenan. Som vi nämnt tidigare hade organet stort intresse av att genomföra projektet och kanske hade projektet inte blivit av om inte de skjutit till pengar.

När det gäller ADB:s position är den lite svårare att bestämma exakt, den är dock i den inre beslutsarenan. Det kan verka som om ADB har stor makt eftersom de såg till att de riskerna minimerades för THPC och de privata investerarna genom att övertyga Laos regering att ta på sig kostnaderna för de eventuella sekundära effekterna. Vi anser emellertid att ADB:s handlande delvis styrdes av Vattenfall och Statkraft, som fick banken att gå deras ärenden.

I den yttre beslutsarenan har vi placerat de båda konsultföretagen Norconsult och Norplan. Norconsults MKB kan tyckas ha spelat en avgörande roll för projektets genomförande, men man bör komma ihåg de inbördes relationerna konsulten, NORAD och Statkraft. Norconsult hade kanske inte stora valmöjligheter att skriva en kritisk MKB eftersom företaget ägs av Statkraft och fick sina pengar från NORAD. Den kompletterande MKB:n som Norplan genomförde ledde visserligen till en höjning av kompensationsbeloppet, men utöver det ser vi inte att de hade något inflytande i projektets genomförande.

Den laotiska regeringen agerade i god tro under inflytande av ovanstående aktörer. I stort sett kan man påstå att regeringen inte hade något val i beslutet om genomförandet av dammen eller inte på grund av det rådande ekonomiska och politiska klimatet och därmed blev deras delaktighet i beslutsprocessen marginell.

Den part som har haft minst inflytande under hela projektet är lokalbefolkningen i de områden som påverkats av dammen. De har ignorerats fullständigt av de ovanstående aktörerna både före och efter projektets färdigställande.

6.2 Tillgångar, beroende och makt

Maktrelationerna i fallet Theun Hinboun kan tolkas med hjälp av Emersons maktteori. Grundtanken är att makt skapas utifrån en aktörs beroende av en annan genom att den ena har en tillgång som den andra saknar men behöver. Ju mer den underställda aktören är beroende av den andres nytthet och ju svårare det är att skaffa den från annat håll, desto större makt får den dominanta aktören över den underställda.

Den tillgång som orsakar de olika maktrelationerna och –positionerna i Theun Hinboun fallet är de monetära resurser som utländska investerare kan erbjuda Laos. Landet är som vi tidigare sett i stort behov av inkomster och kapital från utomstående aktörer. Beroende på det flod- och bergrika landskapet anses Laos ha god potential för vattenkraftsutbyggnad och utgör i stort sett den enda möjligheten för landet att erhålla utländskt kapital. Naturligt skulle landets egna enorma naturtillgångar ha gett det ett omvänt maktförhållande gentemot de utländska intressenterna. Till exempel är Vattenfall efter utbyggnadsförbudet i Sverige beroende av vattenkraftsmarknader i utlandet där miljöhänsynen inte har vunnit så mycket mark och därmed skulle de befinna sig i en underställd position gentemot länder som Laos.

Verkligheten ter sig dock inte så på grund av en rad olika faktorer i Laos brokiga historia. Vi ska inte vidare analysera denna aspekt men århundraden av krig, det franska kolonialväldet och politiska oroligheter där enpartistytret spelat en viktig roll, har försatt landet i en situation som är ekonomiskt ohållbar.

Istället för att själv skapa en ekonomi kring sina naturresurser säljer landet dem till utländska företag. Theun Hinboun är, som tidigare nämnts, bara början på långtgående planer för vattenkraftsutbyggnad i Laos. Den laotiska regeringen har skrivit på många kontrakt med utländska bolag och planerar att bygga 23 vattenkraftverk på alla de stora floderna fram till år 2020⁹³. Utvecklingen kan ses som ett slags uthyrning av landets floder till utländska bolag. En tjänsteman på Electricite du Laos förklarade för en konsult som besökte landet 1995:

*”Om ni skaffar fram pengar, skaffar vi fram en flod.”*⁹⁴

En av anledningarna till detta fenomen är att Laos som andra länder i regionen saknar nödvändig kunskap och teknologi för att kunna genomföra projekten. Kraftföretag i länder som Sverige kan erbjuda kunskapen, teknologin och pengarna. Företag som Vattenfall drar också nytta av de gynnsamma förhållanden som utländska investerare erbjuds i Laos. Landet anses politiskt och ekonomiskt instabilt av utländska investerare som inte vill ta några ekonomiska risker och därmed befinner sig Laos i en utsatt beroendeposition. Vi erinrar oss att ”ju svårare det är för aktör B att skaffa sig den nytta som aktör A har kontroll över från annat håll, desto mer makt får A över B”. Vattenfalls makt förstärks då det är det enda i sitt slag inom vattenkraftsindustrin som kan erbjuda Laos viktig utländsk valuta. Det är möjligt för Vattenfall att erbjuda sina tjänster tack vare samarbetet med de nordiska biståndsorganen. Laos har floderna, Vattenfall har resurserna.

Investeringsstrukturen i fallet, det vill säga BOOT-systemet, kan i viss mån minska oron för ett lands skulder eftersom en del av pengarna kommer från privata kapitalägare. Systemet är menat att gynna det aktuella landet i Syd men innebär även att kontrollen av naturtillgångarna och den ekonomiska utvecklingen hamnar i utländska händer. Ett av syftena med BOOT är att ägandet av anläggningen övergår i det aktuella landets regi efter 20-30 år. Problemet med vattenkraftverk i det tropiska klimatområdet där dessutom avskogningen sker i allt snabbare takt är att den kraftiga erosionen fyller dammarna med sediment vilket inte möjliggör en drift på längre än 30-35 år⁹⁵. Har ett skuldtyngt land som Laos verkligen råd att ta över driften av ett kraftverk som efter 30 års användning är i stort behov av restaureringar? Dessutom kan man ifrågasätta hur motiverade investerarna är av att bygga ett vattenkraftverk som kan nyttjas efter avtalstidens utgång.

Vattenfall har en mycket stark maktposition (se beslutsarenan) men har emellertid inte behövt utnyttja den fullt ut gentemot den laotiska regeringen. Sverige har ett gott rykte i Laos genom sitt stöttande biståndsarbete under flera decennier vilket har bidragit till att nordiska och framför allt svenska kraft- och byggbolag har fått folkets och regeringens förtroende att genomföra dammprojekt i landet. Vattenfalls makt har tilldelats dem av den laotiska regeringen vilket har skett med hjälp av det goda anseendet. Makten som Vattenfall innehar kan därmed uppfattas som legitim eftersom den kommer nerifrån, de har fått den av den i det här fallet underordnade aktören, Laos regering. Enligt Barnard benämnes denna typ av makt auktoritet då den upplevs som riktig av den underställda aktören.

Den part som påverkats mest av dammen är den som också haft minst inflytande under projektets gång, nämligen den lokala befolkningen. Dels har de varit juridiskt rättslösa och dels har de blivit ignorerade av Vattenfall, de andra aktörerna i bolaget THPC, konsulterna och ADB. Ett exempel bland många andra är det faktum att Norconsults MKB kom fram till

⁹³ Usher (red), 1997.

⁹⁴ Usher (red), 1997, s. 131.

⁹⁵ Ek, 2000-03-22.

att någon förflyttning av lokalbefolkningen inte skulle bli aktuell eftersom det inte skulle uppstå några negativa miljökonsekvenser. Genom att hävda detta frånsade sig THPC med stöd av lagen sitt ansvar för utbetalning av kompensationer. Verkligheten fick dock en annan utgång. Man kan misstänka en koppling mellan Norconsults slutsatser och de lagar angående kompensationer, som bara kan komma ifråga när en förflyttning anses nödvändig.

Vi författare har upplevt under arbetets gång att Vattenfall inte har praktiserat samma etiska förhållningssätt och principer som de måste göra i Sverige. Även om det i Laos och andra utvecklingsländer finns brister i lagstiftningen när det gäller strävandet efter hållbar utveckling bör inte Vattenfall och liknande exploatörer dra nytta av de dåliga miljölagarna och de bristfälliga demokratiska reglerna. Vi har kunnat skönja en stor avsaknad av både miljöhänsyn och rättvisa beslutsprocesser som berörs i Brundtlandrapporten. En MKB genomfördes visserligen för projektet innan det påbörjades men utredarna i Norconsult var knappast neutrala inför kraftverkets realiserande på grund av förbindelserna med Statkraft och NORAD. Dessutom kan man ifrågasätta vad uppgifterna i rapporten baserades på, då den kom fram till så många positiva slutsatser. I den kompletterande MKB: n kom det fram att lokalbefolkningen inte hade någon kännedom om det planerade kraftverket. Detta strider mot principen om rätt till deltagande i beslutsprocessen. Ansvaret för dialogen med de berörda i området kan fördelas på många aktörer. Dock anser vi att Vattenfall, som har erfarenhet av demokratiska beslutsprocesser i Sverige samt är delägare i Theun Hinboun, borde kunna ställa högre krav på sig själva och föregå med gott exempel. Detta skulle också vara i enlighet med principen om att miljökonsekvenser i projekt utomlands ska behandlas på samma sätt som i hemlandet (icke-diskriminering).

7. Slutord

Vi har varit medvetna om att vi ”valt sida” redan i början av arbetet beroende på vår egen bakgrund som ekologiska ekonomer, och detta har givetvis färgat redogörelsen. Vi vill emellertid påpeka att vi i början av uppsatsen redogjorde vår medvetenhet om detta förhållningssätt genom att välja en hermeneutisk ansats. Vi ser dock inte detta som en brist utan snarare en holistisk tolkning av en verklighet som utspelat sig i genomförandet av Theun Hinboun. Hade vi haft ett annat perspektiv och hade uppsatsen skrivits till exempel av traditionella ekonomer, hade den sett annorlunda ut och poängterat andra aspekter.

Det har under uppsatsens gång varit svårt att skilja Vattenfall från Nordic Hydropower och THPC. Syftet för oss har dock varit att analysera Vattenfall och vi har under skrivprocessen försökt tyda Vattenfalls enskilda agerande.

Vi har blivit medvetna om att Vattenfall både i Sverige och Laos gått fram som en ångvält och praktiserat enbart ett kortsiktigt förhållningssätt med ekonomisk vinst som enda syfte. Det är också nödvändigt att framhäva att deras framfart delvis görs möjlig genom de biståndspengar som stödjer projekten och detta kan i mångt och mycket betecknas som ett dubbelspel där biståndsorganet dels stödjer dammprojekt, dels utger sig för att bedriva en miljöförbättrande verksamhet utomlands.

Dammen kan till viss del innebära positiva ekonomiska effekter för Laos, men dock är det tvivelaktigt att den lokala befolkningen får ta del av dessa vinster. Den elektricitet som produceras kommer inte dem till godo utan säljs vidare till utlandet. Priset för Theun Hinboun är mycket högre än de kalkylerade kostnaderna och innefattar de irreversibla ekologiska och sociala skadorna i området. Dammen är bara början på de storslagna planerna för

dammutbyggnad i Laos och den övriga Mekongregionen. I dagsläget har flera av dem påbörjats och om utvecklingen fortsätter enligt planerna hotas hela Mekongs ekosystem. I denna utveckling är svenska myndigheter och företag i allra högsta grad delaktiga. Vi anser att det är dags att väga de långsiktiga ekologiska och sociala faktorerna mot de kortsiktiga ekonomiska vinsterna som dammar innebär. Vattenfall och svenska myndigheter borde inte främja dammutbyggnad med tanke på de erfarenheter de gjort i Sverige. Vattenkraft är ohållbart ur många aspekter och Vattenfall bör därför föregå med gott exempel och förespråka energiframställning på ett mer ekologiskt och socialt rättvist sätt. Med tanke på att en damm i ett land i Syd har en kort livslängd på 30-35 år är detta synnerligen angeläget.

Litteratur- och källförteckning

Böcker

Bolin, Olof, m fl, 1984, *Makten över maten*, Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, Stockholm.

Cummings, Joe, 1994, *Laos –a travel survival kit*, Lonely Planet, Hawthorn, Australien.

Gilje, Grimen, 1992, *Samhällsvetenskapernas förutsättningar*, Bokförlaget Daidalos AB, Göteborg.

Halvorsen, Knut, 1992, *Samhällsvetenskaplig metod*, Studentlitteratur, Lund.

Jacobsen, Dag Ingvar, Thorsvik, Jan, 1998, *Hur moderna organisationer fungerar*, Studentlitteratur, Lund.

Usher Danaiya, Ann, 1997, *Dammar som bistånd*, Svenska Naturskyddsföreningen, Stockholm.

Wiedersheim-Paul, 1996, *Att utreda, forska och rapportera*, Liber, Stockholm.

Rapporter och artiklar

Bakker, Karen, The politics of hydropower: developing the Mekong, *Political Geography*, nr.18, 1999.

Svenska företag i damm- och vattenkraftprojekt i tredje världen, *Svenska Dagbladet* 1996-09-07.

Internetkällor

Damming the Theun River: A Local Perspective,
http://www.snf.se/verksamhet/nordsyd/dammrappporter/f_dp3a.htm, 2000-02-25.

Ek, Göran, *Människor och miljö kring Mekong*,
<http://www.snf.se/verksamhet/nordsyd/mekong.htm>, 2000-03-22.

International Rivers Network, *Power Struggle: The impacts of Hydro-Development in Laos*,
<http://www.irn.org/programs/mekong/ps.intro.shtml>, 2000-03-12

NORAD's Environmental Policy on Support to Hydropower Projects in Developing Countries,
http://www.snf.se/verksamhet/nordsyd/dammrappporter/f_dp2d.htm, 2000-02-25.

Ryder, Grainne, 1999a, *The Theun Hinboun Public Private Partnership. A critique of the Asian Development Bank's Model Hydropower Venture in Lao PDR.*

<http://www.nextcity.com/ProbeInternational/Mekong/reports/psr3cover.html>, 2000-03-01

Ryder, Grainne, 1999b, *Theun Hinboun is no model for Mekong development,*

<http://www.nextcity.com/Probeinternational/Mekong/articles/pi9912.html>, 2000-02-07.

Ryder, Grainne, *Thirsty for the Rivers of Laos,*

<http://www.nextcity.com/probeinternational.Mekong/articles/94-12-2-WorldRivers.htm>,
2000-02-22.

Shoemaker, Bruce, 1998, *Trouble on the Theun-Hinboun,*

<http://irn.org/programs/mekong/threport.html>, 2000-02-25.

Vattenfall, <http://www.vattenfall.se/webb99/index.htm>, 2000-03-21.

Referenslitteratur

Costanza, Robert, m fl, 1997, *An Introduction to Ecological Economics*, CRC Press LLC, USA.

McCully, Patrick, 1996, *Silenced Rivers*, Zed Book Ltd, London

Söderbaum, Peter, 1993, *Ekologisk ekonomi. Miljö och utveckling i ny belysning.* Studentlitteratur, Lund.